

***NAPOTKI ZA SPOLNO OBČUTLJIVO RABO JEZIKA IN
PRAKTIČNI PRIMERI DEKONSTRUKCIJE NEKATERIH
ANDROCENTRIČNIH SLOVNIČNIH PRAVIL***

RENATA ŠRIBAR

December 2014

Šribar, Renata (2014): Napotki za spolno občutljivo rabo jezika in praktični primeri dekonstrukcije nekaterih androcentričnih slovničnih pravil, Ženski lobi Slovenije, Ljubljana.

Uvodne misli

Pričujoče gradivo predstavlja prilagojeno nadgradnjo jezikovnih smernic, ki sem jih podpisana napisala za Komisijo za ženske v znanosti pri tedaj tako imenovanem Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport (2010 [2014]). Jezik kot komunikacijski sistem, družbena institucija in obenem diskurz slovničnih pravil in z njimi povezane jezikovne prakse je zaznamovan z eno temeljnih družbenih delitev. Približno enako število žensk in moških, dejstvo njihovega številčno enakovrednega obstoja se ne odraža ustrezno v družbeno-kulturnih realnostih, tudi v jezikovni ne. Kot se je izrazila profesorica slovenistka: spol kot slovnična kategorija je v razmerju s potezo reference, torej se v jeziku pojavlja »presežek oblik moškega spola in primanjkljaj oblik ženskega spola« (Gnamuš Kunst, 1994/95). Ali enostavno in skladno z mislijo profesorja retorike in argumentacije, na svetu smo moški in ženske, jezik pa tega ne odraža ustrezno (Žagar v Šribar, Zupanc, Žagar 2014).

Spol in spolna razlika se neprestano konstruirata skozi slovnična pravila in njihovo rabo ter besedišče; tako se spotoma ustvarjata na najbolj vseprisoten, a tudi najmanj obče zaznaven način. Slovenščina spolno razliko sooblikuje skozi jezik kompleksno, navsezadnje tudi s pripisovanjem enega spola pripadnicam in pripadnikom skupin ljudi, zlasti poklicnih, a tudi ostalih (npr. snažilka, naslovnik). Enako spolno razlikovanje doleti tudi stvari in naravne pa psihološke pojave (npr. vznemirjenost, srčnost/pogum, mir, ali zemlja/morje). Spontano dobimo vtis, da nekaj naravnega, kulturno ustvarjenega ali psihično obstoječega dobi svoj logičen slovnični izraz v moškem, ženskem ali srednjem spolu. Spolno zaznamovana je tudi sintaksa, kar za slovenščino zaradi njenih slovničnih značilnosti velja v izjemno veliki meri.

Trud za spolno občutljivo rabo jezika, četudi ne posega v sama pravila slovnice, poteka v soočenju in spopadanju z vladajočim mnenjem, da gre za nepotrebno obremenjevanje jezikovnega izražanja. Toda kakovost, senzibilnost in všečnost se običajno ne merijo s funkcionalnostjo jezika v smislu redukcije števila besed. Prav nasprotno, za »lepe« veljajo tisti jeziki, ki imajo, denimo, več izrazov za enak pojav, stvar ali osebo, in jih nasploh dojemamo kot bolj poglobljene v odnosu do sveta in življenja. Slednje se pogosto izraža tudi v »poetičnosti« in drugih posebnosti posameznega jezika. Tako na primer se skorajda vsi, vse, ki nam je materni jezik slovenščina, hvalimo z dvojino. Res je seveda, da nekatere govornice oz. žargoni zahtevajo jedrnatost. V svojih napotkih upoštevamo tudi take okoliščine in opozarjamo na kratke forme izražanja ženskega in moškega slovničnega spola za osebe.

Pričujoči predlogi za spolno občutljivo rabo jezika in izogibanje nekaterim androcentričnim pravilom slovnice se torej nanašajo na različna področja rabe jezika. V kolikor nam bo uspelo z njim ovreči nekatere zadržke, bo to zagotovo pomenilo prispevek k razgradnji spolne hierarhije v jeziku in na ravni njegovih učinkov. Pričujoče gradivo pojmuje kot delo v nastajanju, zato bo dobrodošel vsak predlog za njegovo dopolnitev in morebiti tudi spremembo.

1. Problematičnost generičnega slovničnega moškega spola

Slovnico pravilna raba generičnega moškega spola v jeziku odraža nereflektiranost v vladajočemu pojmovanju in družbeni obravnavi spolov (primerjaj Žagar in Milharčič, 1995). Zlasti v diskurzu instanc oblasti je glede na mednarodno pripoznano politiko enakih možnosti spolov in spolno občutljive rabe jezika treba uveljavljati načine izražanja, ki zmanjšujejo ali obidejo androcentričnost. Slednja je vpeta v slovenščino zaradi njenih značilnosti še v veliko večji meri, kot je to na primer v nekaterih drugih jezikih (zlasti v angleščini). Predlagane rabe jezika ne kršijo obstoječih slovničnih pravil, hkrati pa odražajo občutljivost glede pomena, ki ga ima pisno in ustno izražanje v konstruiranju spolov. Ne glede na kontroverznosti v razpravah slovenistk in slovenistov, ki odgovarjajo na vprašanje, v kolikšni meri je jezik sredstvo učinkovanja na stvarnost, je feministična lingvistika tu jasna. Jezik ima performativno funkcijo, soustvarja tako pojmovanja spolov kot njihove materialne pogoje bivanja, četudi je hkrati tudi jezik sam produkt družbeno-kulturnih okoliščin. Odnos med jezikom in družbeno-kulturno materialnostjo spolov je torej dialektičen (Mills, 2003).

2. Nekaj predlogov za spolno nediskriminatorno («neseksistično») rabo samostalnikov, ki označujejo osebe

2.1 Splošno načelo je, da se pri poimenovanju oseb, poklicev itd. praviloma izogibamo rabe generičnega moškega spola. Uporabljamo obojespolsko obliko samostalnikov: aktivistka/aktivist, prodajalka/prodajalec, političarka/politik, študentka/študent.

2.2 Upoštevanje predloga za uporabo množinskega samostalnika nam lahko olajša izražanje v primerih, ko uporaba obojespolskih samostalnikov v množini postane obremenjujoča: uradništvo namesto uradniki in uradnice. Ta pristop lahko uporabimo

- v tekstu, ki je formalen (npr. delavstvo namesto delavci),
- v tekstu, ki vključuje osebni slog (npr. študentarija namesto študenti).

2.3 Naslednji predlog se nanaša na uporabo glagolnika kot samostalniške besede ali uporabo nadomestnega samostalnika, ki ni v »nezaznamovanem« (tj. generičnem) moškem spolu; predlagana raba je možna le, kadar to ustreza vsebini (npr. »Arhivarjenje je s historične perspektive pomembno opravilo.« in »S historične perspektive je arhivarstvo pomembno opravilo.« ... namesto: »S historične perspektive arhivar opravlja pomembno opravilo.« ali »S historične perspektive arhivarji opravljajo pomembno opravilo.«)

2.4 Predlogi za rabe samostalnikov, ki označujejo osebe ženskega in moškega spola, vključujejo različne možnosti:

- v tekstu, ki je formalen, a slogovno dovolj zahteven, uporabimo obe obliki v celovitem zapisu (npr. ženske in moški oz. moški in ženske);
- v tekstu, ki vključuje osebni slog, lahko poleg zgoraj navedenih različic uporabimo obe spolno zaznamovani obliki v ednini, četudi imamo v mislih množino (npr. profesor in profesorica, bralka in bralec, ali v nagovoru: »Draga bralka in bralec ...«);
- v tekstu, ki je administrativne narave (vključno z zakonskimi besedili), lahko uporabimo za drugo navedeno spolsko obliko samostalnika končnico (npr. ministrica/-er ali minister/-ca), v tekstih alternativnih spolnih kultur se podobno uporablja zapis s podčrtajem: učiteljica_elj, kreator_ka, partnerka_er;
- z uporabo pasiva se je možno rabi samostalnika/-kov izogniti; čeprav je ta glagolski način za slovenščino manj običajen, je uporaben v govorjenem ali pisanem tekstu bolj suhoparne oz. birokratske narave (»Poročilo je napisano.«).

2.5 Pri rabi samostalnika človek in vprašalnih in oziralnih zaimkov, ki se nanašajo na osebe (»kdor«, »vsak«), gre za moški slovnični spol in temu prilagojeno skladnjo; z vidika razmerij spola jezik vodi do absurdne situacija, ko začne ženska govoriti kot moški (npr.: »Ana pravi: 'Človek je pač prisiljen ukrepati v skladu s situacijo.'«) Temu se lahko izognemo z opuščanjem takšnega načina izražanja ali, v primeru ženske govorke, s posplošeno rabo samostalnika ženska (npr. »Ženska je pač prisiljena ukrepati v skladu s situacijo.«) Ob opisani rabi se sicer vsiljuje dodatni (konotativni) spolno zaznamovani pomen (tj. razlikovanje »človek« in »ženska«), a z redno uporabo pravila se začne izgublјati.

2.6 Najbolj enostavno in takoj razpoznavno izrazimo svoj čut za spolno občutljivo rabo jezika z načinom naslavljanja. Pri tem pazimo tako na

- obliko samostalnika (torej: gospa profesorica, kolegica Tanja Strojan ali kolegica Strojan)ⁱ kot na

- pridevnik, če gre za protokolarno ali emotivno naslavljanje (dragi kolegi in drage kolegice, drage kolegice in kolegi/drugi kolegi in kolegice).

Nekatere slovenistke opozarjajo tudi na možnost

- polvikanja, s katero se izognemo »moški« končnici –i v ednini pri vikanju žensk (»Gospa, bi prosim pristopila.« ... namesto »Gospa, bi prosim pristopili.«).

Polvikanje je sicer slovnično sprejemljivo, a še vedno velja za neotesano, če ni razviden namen govorce ali govorce, da jasno izrazi »prisotnost žensk v jeziku« (za slednje gl. Šribar 2013).

3. Nekaj dodatnih predlogov za stavčno sintakso, s katero se izognemo spolno diskriminatorni rabi jezika

3.1 Ker se glagolska oblika ravna po samostalniku, lahko menjamo vrstni red spolno zaznamovanih samostalnikov, nanašajočih se na osebe, tako da je glagolska oblika enkrat ženska, drugič moška (npr. »informacije, ki so jih podale respondentke in respondenti« in »informacije, ki so jih podali respondenti in respondentke«). Ta način spolno občutljive rabe jezika ustreza slovničnemu pravilu, da se glagolska oblika lahko ravna po tistemu slovničnemu spolu samostalnika, ki je v stavku bližje glagolu.

3.2 V primerih, ko gre za subjekt, ki je spolno raznoliko sestavljen, se v skladu s pravili slovnice glagol spolno diskriminatorno izrazi z moško končnico (npr. »Parlamentarke SMS in parlamentarec SDS so se odločili, da ne bodo glasovali.«. Primer iz vsakdanje govorce, ki vključuje še, denimo, simptomatični pasji subjekt, kaže na neracionalnost pravila, če nanj pogledamo iz spolne perspektive: »Tina, Maja in Švrk so šli na sprehod.« Zato je priporočljivo običajno sintakso razgraditi tako, da se izognemo diskriminatornemu pravilu (npr. »Parlamentarke Zares so se odločile, da ne bodo glasovale, enako velja za parlamentarca SDS.« ali »Tina in Maja sta šli na sprehod, s sabo sta vzeli Švrka.«). Pomen se s tem nekoliko spremeni, toda to ni tako velika cena, kot na sebi nosijo androcentrična slovnična pravila.

3.3 Z ženskim subjektom v dvojini uporabljamo končnico glagola -i, saj se specifičnost slovenščine za izražanje dvojine ob nanašanju na dve ženski tudi pri glagolu ne bi smela izgubiti (npr. »Šli sva v kino.«).

Viri

Gnamuš Kunst, Olga (1994/95): »Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo«, *Jezik in slovstvo*, 40, 7, 255–262.

Marušič, Franc (2005): »O ujemanju sestavljenega osebka«, SUŠS, Odgovori na jezikovna vprašanja, 2. 4, dostopno preko <http://www2.arnes.si/~lmarus/suss/arhiv/suss-arhiv-000374.html> (7. 12. 2010).

Mills, Sara (2003): »Caught between sexism, anti-sexism and ‘political correctness’: feminist women’s negotiations with naming practices”, *Discourse & Society*, 14, 1, 87–110.

Služba Vlade Republike Slovenije za zakonodajo (2008): *Nomotehnične smernice. Podlage za izdelavo pravnih predpisov*. Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, dostopno preko http://www.svz.gov.si/fileadmin/svz.gov.si/pageuploads/Dokumenti/Nomotehnicne_smer.pdf (8. 12. 2010).

Šribar, Renata (2010 [2014]): *Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika*, Komisija za ženske v znanosti, Ljubljana.

Šribar, Renata, Zupanc, Paula in Žagar Ž., Igor, »Raba spolno občutljivega jezika« (z izjavama Karmen Erjavec in Mitje Blažiča), 3. program – program ARS, Oddaja Intelekt, 2. 12. 2014, <http://radioprvi.rtvslo.si/prispevek/17584>.

Šribar, Renata (2013): Jezik kot razmerje ospoljene oblasti. V: Ule, Mirjana (ur.), Šribar, Renata (ur.), Umek-Venturini, Andreja (ur.). *Ženske v znanosti, ženske za znanost: znanstvene perspektive žensk v Sloveniji in dejavniki sprememb*, Založba FDV in Komisija za ženske v znanosti pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport RS, 148 – 161.

Zupanc, Paula (2009): »Nesimetrije izraza spolov v slovenskem jeziku in v govorih«, *Dialogi*, 45/11–12.

Žagar, Igor Ž., in Milharčič Hladnik, Mirjam (1995): »Temeljna izhodišča prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika«. V Kozmik Vodusek, Vera, in Jeram, Jasna (ur.), *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada RS, Urad za žensko politiko, 7–18.

¹ Kot med drugim ugotavlja lingvistka dr. Paula Zupanc v svojem članku v tematskem delu revije *Dialogi* (2009), se manko refleksije o razmerjih spola v jeziku odraža tudi pri oblikah priimkov, s katero se ženska označuje kot lastnina (sosedka Tršarjeva). S spolno osveščene perspektive zato uporabljamo priimek brez dodajanja končnice, ki označuje svojino (potemtakem je pravilno: soseda Mojca Tršar ali soseda Tršar).